

Výchova k péči o životní prostředí a problém vzoru v české společnosti

J. Demek: Environmental Education and Problem of Example in Czech Society. Život. Prostr. Vol. 30, No. 3, 120–122, 1996.

Analysis of present state of environmental education in Czech Republic shows several serious problems. Environmental education at schools is criticized for its formality and out-of-date information. Disappointment of society in continuing devastation of environment and governmental environmental policy leads according to the author to widespread ecological pessimism. Therefore social climate in families is also dependent on environmental education. Results of opinion survey of environmental education among Czech University students are presented.

Nezbytnou součástí vzdělání člověka na konci 20. století jsou znalosti o problematice ochrany a tvorby životního prostředí (environmentální vzdělání). Součástí výchovy je pak výchova k péči o životní prostředí (environmentální výchova). Cílem environmentálního vzdělání je osvojení si systematizovaných poznatků a vědomostí z oboru ochrany a tvorby životního prostředí a s nimi spjatých intelektuálních i praktických dovedností a návyků. O otázkách environmentálního vzdělávání a výchovy byla uspořádána anonymní anketa mezi posluchači II., III. a IV. ročníku učitelského studia Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, které se zúčastnilo 100 studentů. Z této ankety vyplynulo mnoho zajímavých poznatků.

Environmentální vzdělání

Tvorba souboru základních znalostí z tohoto odvětví všeobecného vzdělání začíná ve škole a v rodině. V české škole žák získává poznatky o životním prostředí v řadě vyučovacích předmětů. Nejvíce systematických informací poskytuje přírodověda, biologie, vlastivěda, zeměpis (geografie), chemie, občanská nauka, ale např. i jazyk český a historie. Úroveň poskytovaných informací by měla umožnit získat základní znalosti o složkách životního prostředí a vazbách mezi nimi, současných problémech prostředí na místní, regionální i globální úrovni i chování lidí v různém prostředí.

Vysokoškolsky vzdělaní odborníci v oboru ochrana a tvorba životního prostředí jsou vychováni na většině českých vysokých škol přírodovědného i technického zaměření. Na přírodovědeckých a pedagogických fakultách jsou vzděláváni i specializovaní učitelé pro vyučování předmětu ochrana přírody na základních a středních školách.

Poměrně značná pozornost se věnuje informacím o životním prostředí (často zjednodušeně nazývaných ekologií) v české televizi (z pravidelných pořadů mimo jiné *Minuta ekologie*, pondělní pořad *Nedej se!* a další). Velkou sledovanost měly, nebo mají i seriály, jako *Živá planeta* nebo *Zázračná planeta*. Rozptýlené informace jsou i ve vysílání českého rozhlasu a některých dalších stanic, které však pravidelně poslouchá spíše starší generace a obyvatelé venkova. Ve srovnání s televizí má dnes rozhlas na tomto úseku mnohem menší sledovanost, a tím i význam. Informace v novinách a žurnálech jsou nepravidelné a nežádka i různým způsobem odborně nepřesné a politicky zkrácené.

Informace o životním prostředí, které jsou obsažené v českých populárně-vědeckých časopisech, jako jsou např. *Vesmír* nebo *Živa*, oslovují jen omezený okruh čtenářů, hlavně s vyšším vzděláním. Nevyužívají je plně ani učitelé. I tato specializovaná revue *Životné prostredie*, vydávaná Ústavem krajinné ekológie SAV v Bratislavě, má v současné době v České republice omezený okruh předplatitelů a čtenářů.

Naopak, specializované časopisy vydávané k proble-

matice životního prostředí českými ekologickými iniciativami, jako je brněnská Veronica a Poslední generace, nebo pražská Nika, sleduje spíše mladá generace.

Česká i zahraniční nakladatelství vydala od r. 1989 řadu knih českých i světových autorů o problematice ochrany a tvorby životního prostředí. Většinou jsou dobře vydavatelsky zpracované a bohatě ilustrované. Oblíbené jsou publikace encyklopedického typu (např. Larousse), avšak jejich většímu rozšíření, a tím i dopadu, často vadí poměrně vysoká cena. Ve veřejnosti jsou málo rozšířené až neznámé publikace Ministerstva životního prostředí ČR, např. Ročenky životního prostředí ČR.

Výchova k péči o životní prostředí

Především na školách výchova k péči o životní prostředí úzce souvisí s environmentálním vzděláváním. Environmentální výchova musí nezbytně vycházet ze základních vědomostí o životním prostředí. Osvojování si systematizovaných vědomostí, ale i určitých návyků, je totiž předpokladem vytváření morálního postoje a chování k přírodě a životnímu prostředí vůbec. Většina studentů v anketě hodnotila environmentální výchovu na školách jako nevyhovující (58 %). Jen 34 % ji považuje za dobrou a 1 % za velmi dobrou (nikdo za vynikající, 7 % studentů nedovedlo kvalitu zhodnotit). Hlavní kritické připomínky se týkaly formálnosti výchovy, její všeobecnosti i úrovně odborných znalostí učitelů a jejich nezájmu o životní prostředí. Respondenti soudí, že žáci se stejně neřídí zásadami péče o životní prostředí, které je učí ve škole.

Výchova k péči o životní prostředí je však závislá na celé řadě dalších faktorů, jako je společenský, hospodářský a kulturní život.

Chování je způsob reakce člověka na vnější a vnitřní podněty. Zkušenost ukazuje, že chování závisí na prostředí. Naprostá většina lidí má zábrany devastovat čisté a krásné prostředí. Naopak, velké procento obyvatel nemá zábrany přidat k již stávajícímu znečištění ještě něco navíc.

Úspěšnost výchovy k péči o životní prostředí ve velké míře závisí na vztahu společnosti k němu (na společenském klimatu). Před r. 1989 bylo zhoršující se životní prostředí v bývalém Československu jedním z argumentů opozice proti tehdejšímu režimu. Argument nalézal ohlas v širokých kruzích obyvatelstva, protože občané vnímali rostoucí znečištění. Po r. 1989 většina obyvatel očekávala od nového režimu razantní pozitivní změny životního prostředí. Vznikla Strana zelených a řada celostátních ekologických hnutí, jako Duha, Děti Země, pobočka Greenpeace, novou náplň získal Český svaz ochránců přírody (ČSOP). Vznikla i regionální ekologická hnutí jako ROSA v jižních Čechách, Sojka v Jeseníkách, Beskydčan nebo Unie pro řeku Moravu a další.

Přirozeně, k razantním změnám životního prostředí nedošlo a nemohlo dojít. Statistiky Ministerstva životního prostředí ČR sice vykazují určité zlepšení některých jeho parametrů (zejména ovzduší a povrchových vod), ale statistické údaje jsou většinou v rozporu s denní zkušeností obyvatel. Navíc, není jasné, nakolik je to vyvoláno opatřeními ke zlepšení životního prostředí (např. odsířením elektráren stále používajících nekvalitní uhlí) a nakolik celkovým poklesem průmyslové výroby v České republice po r. 1989. Zarážející je kupříkladu skutečnost, že podle statistik poklesly emise NO_x produkované hlavně automobily (r. 1990 742 000 t, r. 1994 snad jen 369 000 t), když do ČR byly po r. 1989 dovezeny tisíce ojetých aut ze západních zemí, často téměř vraků, s vysokými emisemi NO_x.

Byly sice natřeny některé fasády domů ve městech, ale česká města jako celek jsou špinavější než před r. 1989. Vzrostly ceny za odvoz odpadků, ale odpady se nadále hromadí na nezabezpečených nebo dokonce divokých skládkách. Vzrostlo stočné za odpadovou vodu, ale v řekách se stále nedá koupat. Vzrostly ceny pitné vody, ale kvalita vody zůstala stejná, nebo se dokonce zhoršila. Občané byli vyzýváni k přechodu ve vytápění svých domácností z uhlí (hlavně z nekvalitního hnědého uhlí) na ušlechtilá paliva s tím, že dostanou příspěvek na částečnou úhradu vzniklých nákladů. Žádosti o tento významný příspěvek ke zlepšení čistoty ovzduší v sídlech se sešly ve výši 64 mld. Kč, sněmovna však dala k dispozici jenom 6 mld. Kč.

Ekonomické problémy přechodu k tržní ekonomice zřejmě vedou k tomu, že vláda vyznává zásadu "ekonomika nade vše" a znovu na léta předurčuje ekologicky neudržitelný vývoj celých průmyslových odvětví (zejména energetiky, teplárenství, těžební a hutní produkce) i celých regionů (Ostravsko, severní Čechy).

K jednomu z argumentů opozice před r. 1989 patřil neúměrný vývoz dřeva. Vývoz dřeva v nezměněné, nebo dokonce vyšší míře, pokračuje dále. Dnešní opozice o tom, bohužel, mlčí. I s opozicí bývalou, která se změnou režimu částečně získala pozice.

Rovněž se nezměnila filozofie přístupu k českým surovinovým zdrojům. Všechny devět českých cementáren je v rukou zahraničního kapitálu, který k výrobě cementu získal i příslušný vápenec. Zahraniční podnikatelé provozováním cementáren v ČR navíc šetří životní prostředí svých zemí.

Ložisko a úpravna kaolinu v Hlubanech byly prodány za nízkou cenu německému výrobcí porcelánu, ačkoliv odborníci soudí, že ložisko má zhruba 20-krát vyšší cenu a z hlediska českého keramického průmyslu jde o strategickou surovinu.

Přesto, že se po r. 1989 snížil objem těžby nerostných surovin asi o 40 %, vzrostl jejich vývoz. U drceného kameniva a stavebního šterkopísku vzrostl při snížení

těžbě export asi dvacetinásobně. Nadále neúnosná je těžba kameniva, šterkopísků, vápenců a kaolinů (na vývoz) v chráněných krajinných oblastech České středohoří, Český kras, Třeboňsko a Blanský les. Navíc, zcela nedostatečné jsou rekultivace po těžbě. Opuštěné hliníky, šterkovny a kamenolomy se většinou zavázejí komunálními a průmyslovými odpady.

Občané vnímají, že vládě trvalo 3 roky než schválila koncepci environmentální politiky (až třetí verzi), která stanovuje jak by stát měl chránit své životní prostředí. Navíc, verzi značně okleštěnou proti původnímu návrhu ministra životního prostředí ČR Františka Bendy. Bezprostředně po schválení dokumentu prohlásil předseda vlády ČR Václav Klaus, že *"základem koncepce je přesouvání odpovědnosti za ochranu životního prostředí k občanům a hospodářským subjektům"*. Z dotazovaných studentů jen 12 % uvedlo, že je seznámeno s vládní koncepcí. I ti ji většinou znali jen z druhotných zdrojů – denního tisku a televize.

Podle výzkumu veřejného mínění je jen třetina občanů ČR spokojená s environmentální politikou vlády a Ministerstva životního prostředí ČR. Vláda nepřijala koncepci trvale udržitelného rozvoje, protože tento termín není podle ní definován a je nedefinovatelný. Ve státní environmentální politice ho nakonec nahradil termín "zodpovědnost současné generace ke generacím příštím". Odborníci i ekologické organizace však soudí, že to je zúžení pojmu "trvale udržitelný rozvoj". Opuštěním původního termínu však vláda ztratila významnou možnost aktivizace mladé generace. Zejména mladí občané ČR si stále více uvědomují, že současná generace žije na úkor budoucích generací. UVědomují si i rozpor mezi názory bývalé opozice a současnými činy vládní koalice.

Z hlediska výchovy k péči o životní prostředí to mělo dva následky. U většiny občanů vedlo k deziluzi a rezignaci na řešení problémů životního prostředí. I z dotazovaných studentů, kteří budou po skončení univerzity učit problematiku životního prostředí na školách, se o tyto problémy velmi zajímá jen 21 %, průměrně 71 % a málo 8 %.

K poklesu zájmu o životní prostředí přispěl i pokles životní úrovně většiny občanů v ČR po r. 1989, co orientovalo pozornost rodin na ekonomické otázky. U menšiny, hlavně aktivistů ekologických iniciativ, pak postoj vlády i pokles zájmu veřejnosti o problematiku životního prostředí vedl až k téměř zoufalým činům (např. blokáde jaderné elektrárny Temelín, demonstracím před ministerstvy ap.). Tyto akce ve svých důsledcích vedly k označení některých ekologických aktivistů ze ekoteroristy a k zařazení některých ekologických organizací Ministerstvem vnitra ČR na seznam extrémistických organizací.

V České republice znovu vzrůstá rozpor mezi environ-

mentálním vzděláním a výchovou ve škole a ekopesimismem ve většině rodin. Volební preference Strany zelených se pohybují pod 1 % voličů a nadále klesají. Společenské klima je tedy v současné době nepříznivé environmentální výchově v rodinách i v celé společnosti.

Problém vzoru v české společnosti

Při výchově se vždy využívá pozitivních i negativních vzorů. Zatímco v politice a ekonomii jsou v České republice osoby a osobnosti, které značná část veřejnosti vnímá jako vzory, v oboru péče o životní prostředí tomu tak není. Takové osobnosti – odborníci a současně nadšenci v oboru životního prostředí – jako bývalí ministři životního prostředí Bedřich Moldan, Ivan Dejmal a Josef Vavroušek, odešly ze svých funkcí a poslední i navždy z tohoto světa. Současného ministra životního prostředí ČR Františka Bendu česká veřejnost vnímá značně rozporně.

V anketě jsme se dotazovali studentů, zda-li znají, nebo mají nějaké vzory (osoby, osobnosti) na místní, okresní, republikové či světové úrovni. Je příznačné, že 71 % respondentů neuvedlo žádné vzory. Někteří přímo napsali, že žádné vzory nemají, nebo neznají. Přitom ale 78 % z nich usoudilo, že vzory jsou potřebné, zejména pro žáky ("příklady táhnou"). Zbývající studenti uvedli osoby nebo organizace, na republikové úrovni to byl především zemřelý Josef Vavroušek, Ivan Dejmal a někteří aktivisté ekologických hnutí, jako Jakub Patočka a Jiří Řehounek. Výjimečně uváděli i učitele Masarykovy a Palackého univerzity. Na celosvětové úrovni pak byl vícekrát uvedený francouzský oceánograf Jacques-Yves Cousteau a vicepresident USA Al Gore. Z organizací to byly především Greenpeace, Děti Země, Duha a Správa Národního parku Podyjí.

Tyto skutečnosti rovněž ukazují na krizi v české společnosti ve vztahu k environmentální výchově.

***

Z analýzy současného stavu environmentálního vzdělávání a environmentální výchovy v České republice vyplývá řada problémů, souvisejících se současným stavem jejího životního prostředí. Obyvatelé jsou zde konfrontováni se statistickými údaji o zlepšování životního prostředí a každodenní zkušeností s přetrvávajícími zápornými jevy ve stavu přírody v jejich okolí. K nespokojenosti společnosti přispívá i váhavá environmentální politika vlády. V kombinaci s ekonomickými problémy situace vedla k ekopesimismu na straně jedné a k téměř zoufalým činům ekologických aktivit na straně druhé. Krize se projevuje i tím, že v současné české společnosti nejsou vyhraněné vůdčí osobnosti v oblasti životního prostředí, které by mohly sloužit jako vzory, zejména pro mladou generaci.